

Роман
ІВАНЧУК

*Чистий метал
людського слова*

*Зібрання літературно-критичних статей,
есеїв, рецензій та подорожніх нарисів
1955—1991 років*

Харків
«ФОЛІО»
2020

ТУДИ, ДЕ СХОДИТЬ СОНЦЕ

Не знаю нічого кращого, ніж мандрі. Отак ще з дитинства: запахне паровозний димок чи то почувеш здалеку приглушений стукіт коліс — і вже ти не вдома, вже ти десь в уявних далеких краях, між незнайомими людьми, в чужих містах, серед незайманої пустелі, в дрімучих пущах...

А ще був у мене старий вчитель, який інколи для розрядки на уроці любив розповідати, як він — отак самісінько, мов оце зараз у кріслі, сидів на трибуні Колізею або проходжувався, ніби в своєму місті після роботи, поміж руїнами Помпеї.

І я давно вирішив для себе: як тільки матиму можливість, від усього відмовлюся, а з'їжджу півсвіту.

А півсвіту — то не так уже й багато. Це, наприклад, один лише переїзд із Львова до Владивостока.

Отож п'ятнадцять років тому випала така нагода: мене, молодого письменника і лейтенанта запасу, послали у двомісячне відрядження на далекосхідні береги. Подорож ця була добрим початком. Відтоді і донині я вже не вмію засиджуватися надовго вдома.

* * *

Зеленим вужем виповзає поїзд на Саянський перевал, і переді мною відкривається незрівнянна ні з чим картина: темно-синім трикутником піднявся до обр'ю Байкал, а з гори, від нас, ринуть водоспадом у його холодні води кучеряві ліси.

Стою в тамбурі. Крізь відчинені двері вривається у вагон холодне повітря. Поруч стоїть матрос Мінеєв. Ми вже майже тиждень знайомі. Разом їдемо з Москви. Він повертається з відпустки у свою військову частину на Тихий океан.

— А ви так і не сказали, — звертається раптом до мене матрос, — за чим добрим їдете в ці краї?

Скупо відповідаю:

— У відрядження.

Сховався за лісами Байкал, втікає від нас тайга...

Гримить поїзд по трикілометровому мості на багатирському Амурі, перетинаємо Приморський край і — на решті приїхали! Висідаємо на кінцевій станції Транссибірської залізниці — у Владивостоці.

Тисну руку Мінеєву.

— Бувай здоров, морський вовче. Можливо, де й зустрінемося...

— Все може бути.

Ми загубилися в натовпі на привокзальній площі.

Владивосток — дивовижне місто, воно немов спинається терасами до неба, його можна порівняти хіба що з болгарським Тирновом. А коли станеш на горі біля телевізійної вежі, то перед тобою постане весь Владивосток мов на долоні, який разом з півостровом Муравйова-Амурського врізався в Японське море. Місто біжить між Уссурійською й Амурською затоками і в розгоні зупиняється над Східним Босфором, прийнявши в свої обійми улюблене дітище — велику далекосхідну гавань Золотий Ріг. Над гаванню — велична скульптурна група — пам'ятник героям громадянської війни. За протокою височить Руський острів, на якому більше ста років тому екіпаж транспорту «Манчжур» заснував пост Владивосток — військово-морську базу — для оборони перед колоніальною експансією Англії й США.

А з високої тераси набережної — вид на безкраї води. Сідає на море фіолетовий вечір. Тихо біжать до берега яхти,

• ————— •

засинають на хвилях вітрильники. На помаранчевому обрії вони видніють, як чорні мечі, що вп'ялися вістрями у потемніле небо. Розпечений сонцем пруг ще червоніє на горизонті, але й він потопає в холодну воду, гартується, шипить і розлітається міриадами іскор по небу. Капають зорі в море. Хлюпає при березі вода, стихає гомін на пляжі. І аж тепер відчуваю, як я далеко від дому...

Другого дня — уже в морській формі — добираюся в порт, а звідти на крейсер, де доведеться пробути два місяці. Хвилююся, бо на корабель я ніколи ще й ногою не ступав, а на мені офіцерська форма, яка зобов'язує бути моряком.

Сідаю в катер. Пливемо. Потім піднімаюся по забортньому трапу на палубу крейсера.

Мене зустрів вахтенний. Відкарбовуючи оте характерне моряцьке «ррр», відрпортував:

— Старшина Агафонов. Дозвольте дізнатися, як і кому про вас доповісти?

Я знизав плечима, поклав валізку на палубу і, не знаючи, як повестися, сказав:

— Та веди до замполіта, чи що...

Я помітив, як заграла на устах дебелиого моряка усмішка: він, видно, зрозумів, що мені до морського офіцера як куцо́му до зайця.

— Пройдіть на шкафут, — сказав старшина. — Десята каюта.

Я не знав, що таке шкафут. Взагалі, я нічого не знав. А знайомство з морською термінологією на кораблі неохідне. Ніхто ж не стане тобі пояснювати, що ют — це кормова частина, бак — носова, що площа між баком і ютом називається шкафутом: з тебе посміються, якщо назвеш камбуз кухнею, коммінґс — поро́гом, піллерс — стовпом, а гальюн — туалетом.

Відійшовши подалі від Агафопова — хай-но підійде якийсь офіцер, я сів на кнехта й закурив. У цю мить піді-

йшов до мене той же Агафонов. Обличчя його незадоволено поморщилося.

— Вибачте, що роблю зауваження старшому за рангом, — козирнув він. — Сидіти на кнехті не годиться, товаришу лейтенант. Спиратися на леєр також не можна, ну, а кидати недокурки або, не дай Боже, сплюнути за борт — то вже сором для моряка.

Я приглянувся тепер до мого нового знайомого. Його широкі сибірське обличчя світилося добродушністю, підтягнутий стан, виправка й широкі плечі так і заявляли гордо: «Моряцький мундир носимо не дарма». Я посміхнувся до нього, і він мені відповів щирою, дещо поблажливою усмішкою.

— Замполіт ще відпочиває після обіду, — промовив він. — Хочете, я поведу вас по кораблю. Мені саме потрібно робити обхід.

За годину я вже мав деяке уявлення про структуру крейсера. Вилазив на фок- і грот-щогли, заходив у бойову рубку. Коли ми проходили біля вентилятора, гарячий струмінь повітря погнав мене до леєра. Матроси, які сушили тут випрані роби, дружно засміялися.

— З якого це пекла так бухкає? — спитав я, ніяковіючи.

— З котлів, машин...

— А як там... витримують? — показав я на чорний кра-тер вентилятора.

— Нормально! — протягнув Агафонов.

Загнали підйом, і вахтенний квапливо мене залишив. Я так і не встиг його запитати, з якого він кубрика, з якої бойової частини.

Замполіт подивився на мене ще за спаними очима і, застелюючи ліжко, пробурмотів:

— Прислали аж зі Львова... Наче немає там Чорного чи Балтійського моря. Ви давно служили на флоті?

— На флоті я не служив ніколи.

Він здивовано глянув на мене.

— Не розумію. Хто ж ви такий?

Я назвав свою професію. Замполіт голосно засміявся.

— Ну, гаразд, — махнув він рукою. — Припишемо вас до корабельної газети. А свого роману, глядіть, не починайте з нашої зустрічі... — Я вже повернувся, щоб іти, він спинив мене: — Але ж ви не знаєте корабля, дорогий. Не гайте часу — починайте знайомитися від швабри-матінки до фок-щогли! У нас народ дружний, все розкажуть, покажуть, до всього дозволять діткнутися, і до швабри — теж. — Замполіт набрав номер телефона. — Друкарня? Мічмана Мерліна до мене.

...Вже тиждень стоїмо на рейді. Для мене ці дні проминули над технічними книгами і в розмовах з головним боцманом, в якого вчуся морської термінології. Боцман Корольов зацікавив мене з першого знайомства. Старий, уже пора йому й на пенсію, але він і не думав покидати корабля. Його обличчя синє від вітру, він материться не гірше боцманів Станюковича, але як його люблять матроси! Я вже кілька разів пробував викликати його на задушевну розмову, але він чомусь не хоче про себе розповідати.

Досить швидко зблизився з офіцерами й матросами. Та й сама моя робота сприяє цьому. Щоб зібрати матеріал для номера, треба кожного дня пробігатися по бойових постах, порозмовляти з матросами в кубриках, спіймати командира бойової частини за рукав і примусити його написати статтю до газети.

Нарешті — неділя. Ранок. Ще сплять білогруді чайки на воді — не літають, не кигичуть. Штиль на морі.

Задимлений хребет Сіхоте-Аліня вбирається в райдужно-кольоровий німб. За Великим Йосифом зійшло вже сонце, промені вистрілили в чисте небо. Я згадую, що в цю пору львів'яни тільки вкладаються до сну. А в нас уже ранок.

Чарівна осінь у Примор'ї. Тут весна дощовита. А осінь віддає ласкою за скупі весну й літо, розмальовує ліси на горбах і прибережних рівнинах. Мене охоплює бажання

вибратися на найвищий шпиль гори в районі затоки. Заходжу до мічмана Мерліна, пропоную вилазку. Він радо погоджується.

Ми випрошуємо в чергового по кораблю човна і за півгодини вже «сушимо весла» біля мальовничого острова. Тут розташовані рибні промисли. Однак сьогодні порожньо на березі — рибалки відпочивають. З цього острова видно другий великий острів. Це тут більше ста років тому під команду адмірала Путятіна пропливав фрегат «Паллада», на якому корабельним писарем працював письменник І. О. Гончаров.

Витягуємо човен на пісок, щоб не віднесло відпливом, і виходимо на гору. Вже за нами берези і куці ліщини та дико-го виноградника, перед нами — закутаний хмарою Сіхоте-Алінський кряж. Хмара зачепилася за скалисту шапку сопки й довго не сходила, проймаючи нас до кісток холодним моросінням. Врешті блиснуло сонце, внизу, мов на планшеті, постали бухти, протоки, острови й півострови. А десь далеко охайними будиночками тулилося село Крим. На заході розкинулися селища Ніжин, Новокиївськ, Дунай — історичні свідки українського заселення Примор'я.

...Про те, що виходимо в далеке плавання, сповістила увечері матроська пісня на баці:

Дорога, дорога
Нас в дальние дали зовет!

Вранці, як тільки зійшло над островом сонце, боцман Корольов уже ходив журавлем по палубі, перевіряв якорні шпилі, заглядав у клюзи. Він нагадував мені дбайливого бригадира, що готує колгоспний тік і молотарки для молотьби.

Загнали тривогу, загриміли на баці якірні ланцюги, на грот-щоглі залопотів прапор. Здрігнувся корабель, кочегари дали по дві шапки диму з труб — попрощалися з берегом, і форштевень розрізав свинцеву гладь спокійного моря.

ЗМІСТ

ДОРОГИ І ЛЮДИ. МАНДРІВНІ НОТАТКИ (1975)

Туди, де сходить сонце	5
На вільній території Америки	15
Переможець пітона	24
На краю землі	29
Росяні доріжки	37

ЧИСТИЙ МЕТАЛ ЛЮДСЬКОГО СЛОВА (1991)

У дорозі до нащадків

Співець свободи	59
Титан праці. Учитель	64
Предтеча	71
Ходімо пішки до Стефаника	82
Сонячна криниця	94
Мій Гоголь	99
У дорозі до нащадків	102

Учителі й друзі

Джерела могутнього таланту	107
Слово про метра	115
Козланюкова усмішка	118
Володимир Зенонович	123
Світло далекої зорі	129

Олесь Гончар — здалека	140
Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє	152
У високому леті	166
Тема людської творчості	174
На вістрі серця і пера	187
Реальний ґрунт умовного	199
Мій реквієм	207

Із власної верстатні

Як я шукав свої «Мальви»	212
Острови на Студеному морі	219
Закон четвертого виміру	230
Відкритий лист Миколі Жулинському	235
Традиції й новаторство	245
Духовне здоров'я і нігілістичний вірус	250
Відверто про наболіле	261

ДОДАТОК

Ідейно-художня функція фольклору в повісті М. М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»	281
У Криворівні	285
Дещо про ранні періодичні видання в Коломиї	287
Знати історію свого міста	290
Шлях до світла	292
З поклоном землі Покутській	294
Перед новою зустріччю	297
Найглибші шари історії	299
Від Вісли до Одера: з доріг далеких і близьких	302
В пошуках золотої троянди	306
Сумлінно і захоплено	311
Грані світу	314
Замислена проза	319

З молоддю — серйозно!	326
Мости між людьми	331
Нелегкий хліб	336
Шукання теми, героя, образу	339
У краю білого золота	356
Аксакал	361
У пошуках людської чистоти	362
У світі контрастів і відчуження	372
Слово про мій Азербайджан	384
Час жити, час творити. <i>Роздуми про літературу</i>	386
Учений, наставник, друг: Іванові Денисюку — 60	387
Критика сьогодні	390
Станьте на моє місце...	392
Життя — як спалах	396
Мудрий історичний роман	400
Глас вопіючого	403
Загублена знахідка Діюгена	415
В «особливому» місті Львові	423
Я не маю підстав голосувати	436
Стрілецька пісня	439
Дух Гришки Распутіна	442
Примітки. <i>Василь Гайбор</i>	451